

NATUURRIJK

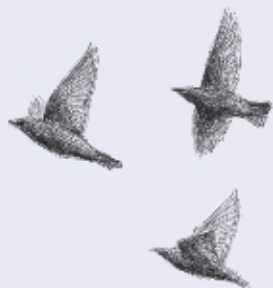
ULRICH SCHMID

VOGELS

Met illustraties van
Paschalis Dougalis

TERRA

I

OVERZICHT

blz. 6

2

INLEIDING

blz. 10

3

DE VOGELS

blz. 16 - 228

4

**LITERATUUR, OVER DE AUTEUR,
COLOFON**

blz. 230 - 232

MEREL

—
blz. 16

PIMPELMEES

—
blz. 24

VINK

—
blz. 32

IJSVOGEL

—
blz. 38

EKSTER

—
blz. 44

FITIS EN TJIFTJAF

—
blz. 60

VELDLEEUWERIK

—
blz. 52

GROENE SPECHT

—
blz. 68

ZWARTE ROODSTAART

—
blz. 74

KIEVIT

—
blz. 86

HUISMUS

—
blz. 80

AALSCHOLVER

—
blz. 92

KRAANVOGEL

—
blz. 98

KOEKOEK

—
blz. 104

‘Volg ik de fraaie vluchten van de vogels...’

GEORG TRAKL

Vogels zijn fascinerende wezens. Zowel kunstenaars als wetenschappers houden zich met vogels bezig. Ze zijn overal waar wij zijn. We komen ze tegen in de parken van de grote stad en in het oerwoud, in de tuin achter het huis en tijdens een vakantie aan zee. En als we ze niet zien, dan horen we ze wel. Iedereen kent de koekoek (al hebben slechts weinigen hem gezien). Zijn roep – of, ornithologisch correct: zijn zang – weerklinkt in kinderliedjes, maar ook in de beroemde zesde symfonie van Ludwig van Beethoven. In de zomer van 1807 deed de componist inspiratie op voor het tweede deel aan de Schreiberbach in Wenen:

'Hier heb ik de scène bij de beek geschreven, en de geelgorzen in de lucht en de kwartels, nachtegalen en koekoeken om me heen hebben me geholpen bij het componeren.'

Even inspirerend als hun zang zijn de kleuren van vogels. Daartegen steken onze naastere verwanten, de zoogdieren, nogal bleekjes af. Kleuren dienen in het dierenrijk voor communicatiedoeleinden en vrijwel alle zoogdieren kunnen slechts beperkt kleur waarnemen. Waarom zou je bontgekleurd zijn als degene tegenover je het toch niet kan zien? Voor de onderlinge verstandhouding vertrouwen de meeste zoogdieren daarom vooral op hun neus, en minder op hun ogen. Een uitzondering vormen veel primaten, onder wie wij mensen – wij zien de wereld in kleur. Daarmee hebben we geluk, want zonder dit vermogen kleuren te zien zou het leven voor ons een stuk saaier zijn. Maar zoals wij met medelijden kijken naar andere zoogdieren, zo hebben de vogels waarschijnlijk met ons te doen.

MEREL

Turdus merula

‘Alle gebieden (...) waar bossen zijn met dicht struikgewas, of ze nu bestaan uit loof- of uit naaldbomen, of de bodem nu egaal, moerassig of bergachtig is, bieden ze onderdak; ze zijn vooral gek op loofbossen die onder andere veel dicht kreupelhout en hoge doornstruiken omvatten en aan een rivier liggen, en op de wirwar die gevormd wordt door jonge naaldboompjes in de uitgestrekte naaldbossen (...). Het is een slimme, voorzichtige en uiterst wantrouwige vogel; altijd op zijn hoede, niets wat gevaarlijk voor hem zou kunnen zijn, ontsnapt aan zijn opmerkzaamheid, zelfs 's nachts niet. Hij begeleidt zijn snelle vlucht met schelle stem (...). Je ziet hem vrijwel uitsluitend in duister struikgewas, en als hij al eens een kort stukje moet afleggen in de openlucht, over een veld of een ander onbegroeid terrein, zie je aan zijn haastige vlucht hoe angstig hij daarbij is.’

Niemand zou vermoeden dat deze beschrijving van een schuwe bosvogel betrekking heeft op de merel, die je vandaag de dag in elke tuin tegenkomt en die in de steden en dorpen een van de algemeenste vogelsoorten is, naast de stadsduif (blz. 180) en de huismus (blz. 80). De schitterende, even luide als melodische zang van de merel klonk slechts in bossen, voorgedragen vanaf een hooggelegen uitkijkpost in een boomtop, en niet vanaf de nok van een dak of een straatlantaarn.

Deze nieuwe ontwikkeling was net gaande toen Johann Friedrich Naumann in 1822 in zijn *Naturgeschichte der Vögel* de hierboven aangehaalde zinnen schreef. Rond 1820 werd vanuit Bamberg voor het eerst een broedgeval van een merel in de stad gemeld. Rond 1850 was het ook in Stuttgart en Frankfurt zover. Kort daarop waren merels reeds in veel Duitse steden een alledaagse verschijning, en iets later veroverden ze ook de dorpen. Tegenwoordig zijn merels zeer algemeen; in Nederland zijn ze zelfs de talrijkste broedvogels, met jaarlijks tot soms meer dan 1 miljoen broedparen.

VAN PLATTELANDER TOT STADSBEWONER

Hun van kleine takjes en wat grovere grassprietten gebouwde, met klei dichtgesmeerde en daarna beklede nesten vind je op de onmogelijkste plekken. Er zijn zelfs merelnesten aangetroffen op lantaarnpalen, rijdende hijskranen en treinwagons, en onder de motorkap van auto's. In bebouwde omgevingen hebben ze een voorkeur voor begroeide gevels en groenblijvend struikgewas, maar ze maken ook gebruik van vensterbanken en inhammen. Een merel-nest op het balkon op een paar meter van de koffietafel is zeker geen uitzondering. Zelfs als je vlak bij haar nest komt, blijft het merel-vrouwtje bewegingloos op de eieren zitten, diep weggedoken in haar komvormige nest.

Geen enkele andere vogel is zo stoer en toont zo weinig angst. Hoe heeft deze transformatie van schuwe bosvogel tot onverschrokken stadsbewoner eigenlijk plaatsgevonden?

Ornithologen zouden graag het antwoord weten op deze vraag, maar dat is eigenlijk niet te geven. Welke 'schakelaar' is omgezet waardoor het karakter van de merel zodanig veranderde dat hij zijn geluk in de stad is gaan beproeven? Zodra een dergelijke ontwikkeling in gang is gezet, valt het verloop ervan wel te verklaren, maar het is moeilijk om het begin ervan in het vizier te krijgen.

Hoe dan ook: de verovering van de stad door de merel is een succesverhaal, dat voor ornithologen ruimschoots stof oplevert tot nadenken en onderzoeken. Ook de schuwe bosmerel komt nog altijd voor, dus kunnen ze beide varianten vergelijken om erachter te komen wat de stad voor de merel zo aantrekkelijk maakt.

MEER NAGESLACHT VOOR STADSBEWONERS

Laten we beginnen met het nageslacht, de belangrijkste maatstaf voor succes gezien vanuit de evolutie. Wie de meeste genen weet door te geven aan de volgende generatie, is succesvol. En op dit punt hebben de stadsmereels een streepje (of een snavelengte) voor. Als halverwege maart de bosmerels de eerste eieren gaan leggen, zijn hun collega's in de stad allang bezig. Meestal beginnen ze al in februari te broeden en slagen er dan in om binnen een jaar drie of zelfs vier broedsels groot te brengen. Bosmerels broeden in het algemeen slechts twee keer. De stadsbewoners brengen dus meer nageslacht voort. Maar doorslaggevend is natuurlijk niet hoeveel kinderen je hebt, maar hoeveel daarvan overleven en zich op hun beurt voortplanten.

Steden zijn voor vogels een gevaarlijk leefgebied. Jonge merels verlaten het nest al voordat ze vliegvlug zijn. Luid piepend zitten ze op de grond, om hun ouders te laten weten waar ze zijn, zodat die voedsel kunnen brengen. Maar anderen horen de jonge merels helaas ook. Voor katten is een jonge merel een makkelijke prooi en een smakelijk hapje; dit gevaar is niet denkbeeldig, gezien het feit

---

PIMPELMEES

Cyanistes caeruleus

Een pimpelmees herkennen is makkelijk, want geen enkele andere inheemse vogel wordt gekenmerkt door deze opvallende combinatie van geel met verschillende tinten blauw. Met name de tekening van de kop is bijzonder, met de helderblauwe schedel en de smalle zwarte oogstreep, die loopt van de fijne snavel tot de met een zwartblauwe band gesierde nek. Jonge vogels zien er duidelijk anders uit: hun kleuren zijn matter en ze hebben gele wangen. Mannetjes en vrouwtjes zijn echter nauwelijks van elkaar te onderscheiden – althans voor mensen.

HET ONZICHTBARE ZIEN

We moeten ons er echter niet toe laten verleiden de wereld alleen met onze eigen ogen te bekijken. De in het verenkleed schuilgaande signalen zijn immers niet voor ons bestemd, maar voor soortgenoten. En vogels zien daadwerkelijk anders dan wij: ze nemen ook ultraviolet licht (uv-licht) waar, dat voor ons onzichtbaar is. Van insecten is dit al langer bekend, van vogels pas sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw. Inmiddels is het bewezen voor honderden soorten. In 1988 heeft dit voor de pimpelmees geresulteerd in een wetenschappelijk artikel met als titel ‘Blue tits are ultraviolet tits’ (Pimpelmezen zijn uv-mezen) en tot een toename van wetenschappelijk onderzoek naar deze waarneming.

Veel delen van het verenkleed van de pimpelmees reflecteren daadwerkelijk uv-licht, en in dit opzicht is er een duidelijk verschil tussen mannetjes en vrouwtjes. Als vrouwtjes kunnen kiezen, gaan ze voor het mannetje met de helderste verenpet. En aangezien bij pimpelmezen (zoals bij de meeste vogelsoorten) de vrouwtjes de partnerkeuze bepalen, heeft dit grote gevolgen voor de kansen van de mannetjes op de huwelijksmarkt.

Het gaat de vrouwtjes overigens niet om 'schoonheid'. Evolutiebiologen gaan ervan uit dat zulke signalen in eerste instantie een indicatie vormen van de kwaliteit van het mannetje, zijn 'fitheid'. Door met een gezond mannetje te paren neemt het eigen voortplantingssucces toe, en daar draait het uiteindelijk allemaal om. Zo eenvoudig lijkt het bij pimpelmezen echter toch niet te zijn; ze gedragen zich niet helemaal volgens het boekje. Uit sommige waarnemingen blijkt dat oudere mannetjes (met meer ervaring) voor de vrouwtjes een betere keuze lijken, ook al is hun schedel niet zo helder als die van veel jongere concurrenten.

SOCIAAL MONOGAAM, MAAR VREEMDGAAN KOMT VOOR

Pimpelmezen zijn in beginsel monogaam, in elk geval voor één broedseizoen, maar vaak ook langer. Van mensen is evenwel bekend dat monogamie zeker niet betekent dat vreemdgaan nooit voorkomt. In dat opzicht zijn pimpelmezen ook maar mensen – sociaal monogaam, maar niet onwelwillend ten opzichte van een avontuurlijke. Tijdens een meer dan vier jaar durend onderzoek met pimpelmezen bleek dat in een derde tot de helft van alle nesten naast eieren van het 'echtpaar' ook eieren lagen die het resultaat waren van een slippertje van het vrouwtje. Zodoende had ruim 10 procent van alle nakomelingen een vreemde vader. Zij bleken tevens een grotere overlevingskans te hebben, wat erop wijst dat het vrouwtje een goede keuze had gemaakt met het oog op het verbeteren van haar eigen voortplantingssucces. Als je bedenkt dat van alle jonge vogels slechts 15 procent overleeft tot het volgende voorjaar, is de invloed hiervan niet te onderschatten.

Een aantrekkelijke buurman betekent dus voor het mannetje een risico, voor het vrouwtje zowel een verlokking als een kans. Maar mannetjes die wat verder weg broeden, zijn voor haar nog interessanter, omdat bij hen het risico kleiner is dat ze naaste verwanten zijn – pimpelmezen zijn namelijk heel plaatstrouw. Jonge vogels met vaders van verder weg bleken inderdaad genetisch gevarieerder, wat in beginsel een voordeel is.

Dit soort onderzoeksresultaten zijn mogelijk dankzij moderne genetische methodes, met vaderschapstesten bij kuikens. Je zult de pimpelmezenvrouwtjes echter vrijwel nooit op heterdaad betrappen, want ze letten goed op dat ze niet gezien worden. Daarbij gaat het ze vermoedelijk niet zozeer om de menselijke waarnemers, maar om het eigen mannetje.

Hoe vinden de vrouwtjes onder deze omstandigheden een aantrekkelijke buitenechtelijke partner? Een belangrijke factor is de zang: oudere, ervarenere pimpelmeesmannetjes die erg in trek zijn, beginnen 's morgens eerder met zingen dan de jongere. Zoals het spreekwoord zegt: de morgenstond heeft goud in de mond.

PIMPELMEESVRIENDELIJKE TUINEN

Van oorsprong leven pimpelmezen in lichte, oude loofbossen en gemengde bossen. In oeverbossen is de dichtheid aan pimpelmezen het hoogst. Maar ook in onze tuinen komen tegenwoordig veel pimpelmezen voor; ze behoren zelfs tot de algemeenste broedvogels. Bij de sinds 2003 door Vogelbescherming Nederland en Sovon Vogelonderzoek Nederland georganiseerde Nationale Tuinvogeltelling eindigt de pimpelmees zo goed als altijd in de top vijf, samen met vogels als de huismus, de koolmees en de merel. In Vlaanderen vindt jaarlijks het Grote Vogelweekend plaats; daarbij scoort de pimpelmees weliswaar iets minder hoog, maar eindigt hij nog altijd ruimschoots binnen de top tien. We kunnen de pimpelmees dus met recht scharen onder de typische tuinvogels en we kunnen ook ons steentje bijdragen om ervoor te zorgen dat pimpelmezen zich prettig blijven voelen in onze tuinen.